

Türkiye’de ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Engellilik ve Politikasını Şekillendiren Sosyokültürel Değerlerin Keşfi ve Makul Düzenleme Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi*

Fatma Kahraman Güloğlu

Öz: Toplumsal bir olgu olan engelliliğe dair sosyal politikaların aktif olarak hayata geçirilebilmesi için o toplumda engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerlerin bilinmesi gereklidir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de ve Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerleri keşfederek bu değerlerin her iki toplumdaki engelliliğe dair çalışmalarla nasıl bir karşılıklı etkileşim içinde olduğunu tartışmak ve makul düzenleme bağlamında her iki ülkedeki çalışmaları karşılaştırmaktır. Tarihsel karşılaştırmalı araştırma türlerinden karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması ile yürütülen bu çalışmada, tarihsel süreçte engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerler var olan araştırmalar ve uygulamalar üzerinden yorumlayıcı yaklaşımla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye’de engellilik ve politikasını “muhtaç olana yardım ve güçlü aile bağları” ile Avrupa Birliği’ne (AB) uyum ve Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’nin (BM EHİS) uygulanma sürecinde “insan hakları ve ayrımcılığı önleme” sosyokültürel değerleri birlikte şekillendirmektedir. ABD’de ise engellilik ve politikasını “bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş hakları” sosyokültürel değerleri şekillendirmektedir. ABD’de ortaya çıkan makul düzenleme kavramı ABD’nin engelliliği şekillendiren sosyokültürel değerlerinin tamamıyla uyumludur. Türkiye’ye BM EHİS’le giren kavram engelliliği şekillendiren insan hakları ve ayrımcılığı önleme sosyokültürel değerleriyle uyumludur. Her iki ülkede engelliliğe dair teorik arka plan ve uygulama çalışmalarının başarılı olabilmesi için bu sosyokültürel değerlerin farkında olunması gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Sosyokültürel değer, Türkiye’de engellilik, ABD’de engellilik, engelliliği şekillendiren değerler, makul düzenleme.

Abstract: The aims of this study are to explore the sociocultural values that shape views and policies on disability in Turkey and the United States of America (USA), to discuss how these values interact with other studies on disability in both communities, and to compare the studies in both countries in the context of reasonable accommodation. I conducted the study as a comparative case study research, a type of historical comparative research. I compared the sociocultural values that have shaped views and policies on disability throughout history using an interpretive approach over existing research and practices. As a result, sociocultural values together have shaped views and policies on disability in Turkey through the values of helping those in need and strong family ties as well as human rights and preventing discrimination in the harmonization process with the European Union and the implementation of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UN CRPD). On the other hand, the sociocultural values of individuality, independent living, opposing discrimination, and civil rights have shaped views and policies on disability in the USA. The concept of reasonable accommodation is aligned with all sociocultural values shaping views and policies on disability in the USA. The concept that entered Turkey through the UN CRPD is in tune with the sociocultural values of human rights and preventing discrimination.

Keywords: Sociocultural values, disability in Turkey, disability in the USA, views on disability, reasonable accommodation

* Bu makale yazarın Prof. Dr. Ali Rıza Abay danışmanlığında yürüttüğü “Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Karşılaştırması)” başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır

@ Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi. fkahraman@yalova.edu.tr

http://orcid.org/0000-0002-0786-7075

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0662
insan & toplum, 2022; 12(3): 72-100.
insanvetoplum.org

Başvuru: 03.08.2021
Revizyon: 25.01.2022
Kabul: 03.02.2022
Online Basım: 25.02.2022

Giriş

Değer kavramı, geçmişten günümüze insan değerleri kavramından sosyal değerler kavramına doğru bir dönüşüm yaşamıştır (Tsirogianni & Gaskell akt. Lijadi, 2019, s. 5). Toplumsal yaşama anlam katan sosyal değerler “ölçü aldığı inanç, ahlak ve gelenekle bir toplumun hayatını düzenlemek için var olan yol gösterici kurallardır” (Şener, 2017, s. 131) ki toplumsal kimlik ve insan davranışları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptirler (T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü [ASAGEM], 2010). “...toplum, rolleri sosyal değer dereceleri ile çepeçevre kuşatır ve bireyler de davranış örüntülerini bu değerlere göre saptamalıdır” (Fichter, 2004, s. 171).

Değerler kültürel yaşamda ve toplumsal hayatta varılmak istenen hedeflere ulaşmada yol gösteren, davranışlara yön veren ölçütlerdir (Aydın, 2011; Fichter, 2004; Yazıcı, 2014). Buradan yola çıkarak değerleri şöyle tanımlayabiliriz: Toplumun geneli tarafından kabul edilen ve bu nedenle de bireylerin elde etmek için çaba harcadığı ve elde edince de sürdürmek için emek verdikleri soyut statü üreten ölçütlerdir. Yine zamana ve toplumlara göre değişen değerler hem bireylerle hem de kültürel kalıplarla etkileşim içindedir (ASAGEM, 2010). Kültür bir sosyal grubun üyelerine ait duygu, düşünce ve davranış kalıplarının bütünüdür (Nirun & Özönder, t.y.). Buradan yola çıkarak sosyokültürel değerleri de kültür muhtevası içindeki “düşünme”nin (fikirler) ve “yapma”nın (normlar)¹ karşılıklı olarak birlikte hem oluşturduğu hem de kendi oluşumlarında onlardan beslendikleri, toplumda yaşayan ve belirleyici niteliğe sahip anlayış, arka plan ve içerik belirleyiciler olarak tanımlayabiliriz. Tanımlamalar ortaya koymaktadır ki:

- “Değerlerden soyutlanmış bir toplumsal hayat düşünülemez” (Hökelekli, 2010, s. 5).
- “...her sosyal olgu, sonuç itibarıyla o alana ait değerlerin, alanın fiziksel imkânları içinde açığa çıkması, somutlaşmış bir görünümüdür” (Aydın, 2011, s. 42). Böylece sosyal olguların arka planında değerlerin olduğu belirtilmektedir ki değerlerin bir toplumdaki toplumsal olgularla karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.
- Toplumsal bir olgunun işlevi yine bu toplumsal ortamla ilişkisi bağlamında değerlendirilmelidir (Durkheim, 2010). O halde toplumsal olguları ele alırken toplumda geçerli olan değerlerin işlev ve rollerini de göz önünde

1 Bu fikirler ve normlar için bkz. Nirun ve Özönder (t.y.).

bulundurmamız gerekir. Çünkü sosyokültürel değerler, toplumsal bir olgunun gelişiminde ve toplum içerisinde anlam bulmasında belirleyicidir.

- Polat (2017), değerlerin hem bireysel eylemleri şekillendiren hem de kamu vicdanının ve kanunların oluşturulmasında etkili olan düşünceler olduğunu belirtmiştir.
- Canatan'a (2020) göre "Değerler, bir kültürün 'ruh'unu; kurallar da 'beden'ini oluşturur" (s. 134).

O halde bir konu hakkında kurallar-kanunlar oluşturulurken değerler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda toplumsal olgu olarak engelliliği araştırırken engellilik ve politikasını şekillendiren değerleri de bilmek gerekir.

Geçmişte değerleri psikolojik ve etik olgu olarak gören sosyal bilimciler, onları araştırmaktan uzak durmuşlarsa da bu algının yıkılmasıyla değerleri birer sosyal olgu olarak araştırmaya başlamışlardır. Sosyal bilimcilerin incelediği değerler kültürden kültüre değişen hatta aynı kültürde bile birbirinden farklılaşan mutlak olmayan değerlerdir (Fichter, 2004). Toplumdan topluma değişen değerler olduğu gibi evrensel değerler (yaşam hakkı, özgürlük, eşitlik gibi) de vardır (Hökelekli, 2010). Örneğin; Lijadi (2019, ss. 25-27), sosyal bilimler alanında 20. yüzyıldan günümüze kadar çalışılmış 14 sosyal değer teorisinin hepsinde üç sosyal değer tekrarlandığını keşfetmiştir: "Olumlu sosyal etkileşim, temel ihtiyaçların karşılanması ve öznel iyi oluş."

Toplumsal yapıda belirleyici önemi olan, insan davranışlarını yönlendiren ölçütleri içeren değerleri araştırmak ve sınıflandırmak için birçok çalışma yapılmıştır. Değer araştırmalarının bir kısmı farklı toplumlarda kullanılabilen ölçekler içermektedir. Örneğin;

- M. Rokeach (akt. Güngör, 1998, s. 85) değerleri; gaye değerler ve vasıta değerler olarak ikiye ayırmıştır. Vasıta değerler gaye değerlerin elde edilmesinde ihtiyaç duyulan niteliklerdir.
- Schwartz (akt. Lijadi, 2019, s. 12) ise Rokeach'ın gaye değerlerini temel alarak geliştirdiği değerler araştırmasında "değişime açık olma, kendini geliştirme, muhafaza edici yaklaşım ve kendini aşma" şeklinde dört ayrı alan içinde farklı değerler belirlemiştir.
- İlk kez 1981'de başlayan ve güncel olarak her beş yılda bir gerçekleştirilen sosyal karşılaştırma araştırması olan Dünya Değerler Araştırması'nda ise 600'den fazla gösterge bulunmaktadır. Araştırmaya 120 ülke (dünya nüfusunun %94,5'i) katılmaktadır (World Values Survey, 2020a). Kültür

haritası oluşturdukları bu araştırmada Inglehard ve Welzel, kültürel değerleri iki temel boyuta ayırmışlardır: 1) Gelenekselliğe karşı laik-rasyonel değerler ve (2) hayatta kalmaya karşı kendini ifade etme değerleri (Lijadi, 2019, ss. 18-19).

Ulusal Amerikan Anketi’nden elde edilen sonuçlarla Rokeach Değer Listesi’ni kullanarak Türkiye’den elde ettiği sonuçları karşılaştıran Ayvalıoğlu (1989), Türk örnekleminde gaye değerlerden ilk üç sırada “ulusal güvenlik, aile güvenliği, mağfiret”; Amerikan örnekleminde ise “barış içinde bir dünya, aile güvenliği, özgürlük” (s. 97) değerlerinin yer aldığı tespit etmiştir. Araçsal değerlerden ise Türk örnekleminde ilk üç sırada “kendini denetleyebilmek, sorumluluk sahibi olmak, cesurluk”; Amerikan örnekleminde “dürüst olmak, sorumluluk sahibi olmak, hırslı olmak” (s. 98) değerlerinin geldiğini belirlemiştir. Buna göre “aile güvenliği” ile “sorumluluk sahibi olmak” her iki ülke içinde ilk üç sırada yer alan ortak değerlerdir.

Engellilik de bu çerçevenin dışında değildir. Zira kültürel koşullar, engelliliğin toplumsal oluşumunda ve konumlanmasında çok etkilidir (Schriner, 2011). “Engelliliğe ilişkin temel sorunların içeriği sosyokültürel temelle belirlenir” (Burcu, 2011, s. 41). Sosyokültürel temelin özünde de değerler bulunmaktadır. Engelliliği şekillendiren sosyokültürel değerlerin engellilik politikalarına yansımalarıyla karşılıklı bir etkileşim başlamaktadır. Ancak bu şekilde engellilik politikaları uygulamada başarılı olabilir.

Engellilikle ilgili uygulamalı bir çalışma olan makul düzenleme kavramı, sosyokültürel değerlerin engelliliği ve politikasını nasıl şekillendirdiğini görmek açısından güzel bir örnektir. Makul düzenleme, engelli bireylerin başta istihdam olmak üzere toplumsal yaşamın her alanına aktif olarak katılabilmesi için ihtiyaç halinde gerekli kolaylıkların sağlanmasını içerir. Makul düzenlemede önemli olan uyumlaştırma çalışmalarının işverene ya da kurumlara yük getirmemesidir. Kavramın içeriği ve uygulanması hukuki mevzuatla belirlenmiştir. Engelli bireyin toplumsal hayata katılması için ne tür bir uyumlaştırmaya ihtiyacı olduğunu birey ile birlikte tespit edilmesi gerekir. Böylece engelli birey, kendi yaşamı ile ilgili söz sahibi olacaktır. Bu düzenleme başlangıçta ABD’de ortaya çıksa da artık BM EHİS’le dünya geneline yayılmıştır.

Türkiye ve ABD gibi kültürel olarak birbirinden farklı iki ülkede toplumsal bir olgu olan engellilik ve politikalarını şekillendiren sosyokültürel değerleri var olan çalışmalar ve uygulamalar üzerinden keşfetmeye amaçladığımız bu çalışmada önce Türkiye’deki sonra ABD’deki engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerler uygulamadan örneklerle tartışılmıştır. Daha sonra makul düzenleme kavramı örneğinde her iki ülkedeki durum karşılaştırılmıştır ve çalışma sonuca bağlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada yöntem olarak tarihsel karşılaştırmalı araştırma türlerinden “karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması” kullanılmıştır. “Karşılaştırmalı örnek olay inceleme araştırması yürütürken, belirli toplumlar ya da kültürel birimleri karşılaştırır ve büyük genellemeler yapamazsınız” (Neuman, 2010, s. 632). Böyle bir araştırmada iki ya da daha fazla kültür veya ulus sistematik olarak karşılaştırılmaktadır. “Karşılaştırmalı araştırmanın ana amacı sosyal birimler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemektir” (Sasaki, 2007, s. 152).

Karşılaştırmalı araştırma teknikten ziyade bir perspektif ya da yönelimdir. Karşılaştırmalı çözümlenmenin başlıca görevi; kanıtları düzenlemek ve onlara yeni anlamlar vermektir (Neuman, 2010). Değer araştırmaları ile karşılaştırmalı kültür çalışmaları yapılabilir. Böylece konu hakkında sosyal sorunlar tespit edilebilir (Ersoy, 2018). Çalışmada da tarihsel karşılaştırmalı yöntemle Türkiye ve ABD’deki engellilik ve politikalarının gelişimini etkileyen sosyokültürel değerler keşfedilmeye çalışılmış ve yorumlayıcı yaklaşımla karşılaştırılmıştır.

Türkiye’de Engellilik ve Politikasının Şekillenmesini Etkileyen Sosyokültürel Değerler

Çalışmada Türkiye’de engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerler;

- Muhtaç olana yardım,
- Güçlü aile bağları,

AB’ye uyum süreci ve Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’nin (BM EHİS) iç hukuka dâhil edilmesiyle de

- İnsan hakları ve
- Ayrımcılığı önleme olarak tespit edilmiştir.

Türkiye’de engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerler, Osmanlı Devleti’nin engellilik politikasının neye dayandığı ile yakından ilişkilidir. Osmanlı Devleti’nin engelli bireylerle ilgili politikası hem onları eğiterek iş sahibi yapmak hem de ihtiyaç sahibi olanlara maddi yardım (para ve yiyecek) sağlamaktır. Balcı (2013), Osmanlı’daki Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi’nde engelli bireylerin sosyal bir hak olarak eğitim aldıklarını sonrasında istihdamdan faydalandıklarını aktarmıştır. Ancak İslam anlayışındaki muhtaçların korunması kültürü, Osmanlı Devleti’nde de engelli bireylere yönelik hizmetlerde temeldir. Balcı (2013, ss. 18-19) ihtiyaç sahiplerinin padişaha yazdıkları arzuhale göre kişilere yardım yapıldığını ve yardımların “muhtacın”

adı altında verildiğini belirtmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra belediye yapılanması ile yerel yönetimlerin geliştiği ve engelli bireyler dâhil olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin korunmasının belediyelere bırakıldığı bildirilmiştir. Buradan da anlaşıldığı gibi geçmişten günümüze Türkiye’de engellilik ve politikasını şekillendiren temel değerlerden biri “muhtaç olana yardım”dır. Muhtaç olana yardımda temel odak noktası, yoksulluktur. Yoksul kişiler muhtaç durumdadırlar ve İslam kültüründe bu durumdaki bireylere yardım edilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır.

- Kuşdil ve Kağıtçıbaşı (2000, s. 75) “dinsel yönelimin” Türklerin değer sisteminde önemli bir etken olduğunu ifade etmektedirler. Kültürel olarak bakıldığında muhtaç olana yardım değeri, Türkiye’nin sosyal yapısında etkin bir değerdir.
- Güngör (1998, s. 86) de çalışmasında bireyin hayatında ideal edebileceği değişik değerler içerisinde “insanlara yardım” değerini sosyal değer olarak belirlemektedir.
- Bezmez, Yardımcı ve Şentürk (2011, s. 18), Türkiye’de engellilik politikalarının şekillenmesinde kısmen hak temelli kısmen de yardımseverlik eksenli bir yaklaşımın etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’de engelli bireyler hakkında yapılan sosyal politika çalışmalarının yardım eksenli bir anlayışla yürütüldüğü, hak temelli bir anlayıştan uzak olduğu şeklinde eleştiriler de bulunmaktadır.
- Yelçe, Ensari ve Burat (2013), engelliliğe karşı yaklaşımın eşitlikçi, hak temelli olmaktan ziyade yardımseverlik temelinde olduğunu, bu durumun aşılması gerektiğini belirterek toplumda engelli haklarının sosyal yardım, hizmet alımı ve indirimleri olarak düşünöldüğüne dikkat çekmektedirler.
- Sungur-Erenoğlu ve Yıldız (2013) ise yerel yönetimlerin çoğunun erişilebilirliği hak temelli bir anlayışla değerlendirmeyip erişilebilirlik çalışmalarını sosyal yardım gibi algıladıklarını belirtmişlerdir.
- Genç ve Turan (2005) da Türkiye’de engellilere yönelik düzenlemelerin çoğunlukla yardım eksenli olduğunu ve istihdamla ilgili düzenlemelerin kota ile ilgili yükümlölüğün yerine getirilmesi tarzında şekillendiğini ve bu nedenle ikinci planda kaldığını aktarmışlardır.

Türkiye’de engellilik, sosyokültürel değerlerden ziyade negatif imajlarla ele alınmakta ve engelli bireyler bu imajlarla etiketlenmektedir. Muhtaç olana yardım gibi temel bir değerin sadece “muhtaç olma” kısmına odaklanması ile engelli bireylere dair negatif imajlar öne çıkmaktadır. Burcu (2011), engelli bireylerin

kültürel resmini Ankara örneğinde gösterdiği çalışmasında, cinsiyet ayrımı olmaksızın engelli olmayan bireylerin engelli bireyleri “acınan, dışlanan, işe yaramaz-yetersiz ve mücadeleci” olarak tanımladığını tespit etmiştir (s. 37). Bu tanımlamalarda bireylerin sosyoekonomik durumlarına göre farklılık yaşanmaktadır. Yaşamının büyük kısmını kentte geçiren, idari ve ticari meslek grubunda yer alan, orta yaşlarda bulunan, yüksekokul-üniversite mezunu ile evli kişiler, engelli bireyleri dışlanan olarak tanımlamıştır. Burada eğitim seviyesi arttıkça engelli bireylerin durumunun ayrımcılık kavramı odağında “dışlanan” olarak ele alınması dikkat çekicidir. Buradan yola çıkan Burcu (2011), Türkiye’nin toplumsal yapısında engelli bireylere dair olumsuz bir kültürel resmin olduğunu ifade etmiştir. Bu durum engellilik hakkındaki toplumsal başarısızlığı güçlendirmektedir. Dikkat çeken bir konu da engelli bireylerin başkalarının kendilerine olumsuz baktıklarını düşündükleri fakat bizzat kendilerinin bakışlarının olumlu olduklarını belirtmeleridir. Başka bir araştırmada engelli bireyler toplumun kendilerine acıdığını (%76,5), destek olmadığını (%62,3), onları görmezden geldiğini (%65), yeterince hoşgörülü olmadığını (%52,2), onları yardıma muhtaç gördüğünü (%76,7) fakat engelli bireylerin %87’si kendi kendilerine yettiklerini ve başkasından yardım beklemediklerini belirtmişlerdir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü [İBB APK DBAM], 2004, ss. 76-77). Burcu (2007a, s. 238; 2015a, ss. 168-169), Türkiye’de engelli birey algısına yönelik gelenekselleşmiş olan “acıyacak kişi, dışlanan, istenilmeyen kişi” etiketlemelerinin başkalarının engelli bireyler hakkındaki görüşlerini yansıttığını ancak engelli bireylerin kendi kendilerini tanımlamalarında bu durumun değiştiğini, kendilerine yönelik pozitif bir algıya sahip olduklarını vurgulamıştır.

Türkiye’de engelliliği ve engellilik politikasını şekillendiren diğer bir sosyokültürel değer “güçlü aile bağları”dır. Zamanın şartlarına bağlı olarak değişen, küçülen ve yalnızlaşan aile yapısına rağmen aile bağlarının ve ilişkilerinin güçlü olması hâlâ çok belirgindir. Aile Değerleri Araştırması’nda Türkiye’de toplumun bütün kesimlerinde %96,8 oranında aileye çok önem verildiği ve ailenin vazgeçilmez olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ailenin bizzat kendisi de bir değer olarak algılanmaktadır (ASAGEM, 2010). 7. Dalga Dünya Değerler Araştırması’nda Türkiye’de ailenin yaşamdaki yeri %91,8 oranında çok önemlidir. %82,6 oranında aileye tamamiyle güvenilmektedir (World Values Survey, 2020b).

Araştırmalar, Türkiye’de engelli bireylerle ailelerinin güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İstanbul’da yürütülen araştırmada (İBB APK DBAM, 2004, s. 76) %90,4 oranında ailelerin engelli bireylerine sahip çıktıkları görülmüştür. Burcu (2007b, s. 252) yaptığı çalışmasında, engelli bireylerin %65,6’sının anne-babalarıyla, %84’ünün kardeşleriyle, evli olanların %88’inin eşleriyle aralarında

herhangi bir sorun bulunmadığını tespit etmiştir. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’da “Engellilere yönelik hizmetlerin sunumunda aile bütünlüğünün korunması esastır” (2005) denilerek güçlü aile bağlarının korunması vurgulanmıştır. Engelli bireye sahip ailelerde başta “bakım hizmeti verme ve koruyucu olma” rolleri ile güçlü aile bağlarının önemli bir sosyokültürel değer olduğu ortadadır. Ancak bu değer, engelli bireyler bağlamında “aşırı koruyucu olma” ve bu nedenle özellikle engelli kız çocuklarının toplumsal hayata katılım fırsatlarını elde etmesini sınırlama nedenleriyle eleştirilmektedir.

Türkiye’de güçlü aile bağlarını odak alarak ortaya çıkan en temel hizmet modeli; “evde bakım hizmeti”dir. Bu hizmet, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) bünyesindeki çalışmalarla Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik çerçevesinde yürütölmektedir. Böylece engelli bireyine kendi evinde bakmak isteyen ancak maddi desteğe ihtiyaç duyan aileye destek sağlanmaktadır. Bu hizmetin belirleyici unsuru, engelli bireyin “bakıma muhtaç olması”dır.² Önceleri “yardım” şeklinde algılanan bu hizmet, sonraları “hak temelli sosyal hizmet” olarak algılanmaya başlanmıştır (Karataş, 2016, s. 50). Buradaki asıl önem, Türkiye’nin temel toplumsal değeri olan güçlü aile bağlarının esas alınarak bir sosyal hak üretilmiş olmasıdır. Bu nedenle bu hizmet, Türkiye’nin değerleriyle barışık bir hizmettir.

Türkiye’de engellilik ve politikasını etkileyen diğer sosyokültürel değerler ise “insan hakları ve ayrımcılığı önleme”dir. Bu iki değerin ortaya çıkmasında Türkiye’de engellilik hakkında yaşanan yasal dönüşümün önemli etkisi olmuştur. Burcu (2006, 2015b), Cenevre Sözleşmesi’nin 1923 yılında imzalanmasından itibaren Türkiye’de engellilik politikasının uluslararası nitelikte gelişmeye başladığına dikkat çekmiştir. Ayrıca 2000’li yıllar ile insan hakları ve ayrımcılık temaları vurgulanmaya başlanmıştır. Bunun en önemli nedeni, AB’ye uyum süreci çalışmaları ve sonrasında ise BM EHİS’in iç hukuka dâhil edilmesidir.

2000’li yıllarla birlikte AB’ye girme sürecinde engellilik politikaları daha kurumsal olarak ele alınmıştır. Böylece engelli bireylerin sosyal hakları; insan hakları ekseninde değerlendirilmiş, engelli dostu sosyal politikalara önem verilmiş ve bu durum en çok sosyal hizmet çalışmalarında ortaya çıkmıştır (Burcu, 2006, 2015a). Türkiye’de engellilikle ilgi kapsamlı programlar ve düzenlemeler, BM EHİS’te yer alan yükümlölükleri yerine getirme doğrultusunda yapılmaktadır (Oral vd., 2016). AB ve

2 Bu muhtaçlık durumunun tespiti, Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik ve Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirilmesi Hakkında Yönetmelik gereğince doktorlar tarafından düzenlenen sağlık kurulu raporları ile yapılmaktadır.

BM gibi uluslar üstü kurumların mevzuatlarına uyum gereği yapılan iyileştirmeler, Türkiye'nin engellilik politikasını etkilemektedir (Bezmez vd., 2011).

AB'ye uyum süreci ile başlayan engellilere yönelik sosyal politikadaki değişiklikler, BM EHİS'le zirveye ulaşmıştır. "Yardım eksenli anlayıştan insan hakkı eksenli anlayışa" geçişin ısrarla vurgulanması, merhamet ve acıma kavramlarının eleştirilmesi, muhtaç olana yardım anlayışındaki "muhtaç olma" kısmının insan hakkı bakış açısı ile çelişmesini gündeme taşımıştır. Artık engelli bireylere bakış açısında "muhtaç olana yardım"dan ziyade "insan haklarını teslim etme" ve onların sosyal hayata katılımının her alanında "ayrımcılıkla" yüzleştiklerini kabullenme anlayışlarının öne çıktığını görmekteyiz. Böyle bir anlayış öncelikli olarak engelli bireylere hizmet veren üst düzey kurumların politikalarında belirginleşmiştir. Artık verilen sosyal yardımlarda "muhtaç olma" değil "insan hakkını teslim etme ve uğradıkları ayrımcılıkları bu şekilde telafi etme" anlayışı hâkimdir. İnsan hakları ve ayrımcılığı önleme, sosyokültürel değerler olarak üst düzey kurumlardan gelen değerlerdir. Bu nedenle de Türkiye'de engellilik hakkında istenilen toplumsal bilinç oluşturulamamaktadır. Politikanın insan haklarını tesis etme ve ayrımcılığı önleme bakış açısının toplumda yerleşmesi zaman alacaktır.

Güncel olarak Türkiye'de engellilikle ilgili politika çalışmaları insan hakları bağlamında gerçekleştirilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İnsan Hakları Komisyonu'nun altında olan "Engelli Haklarının Araştırılması Hakkında Kurulan Alt Komisyon" 24. Dönem 3. Yasama yılında son olarak 28 Mart 2013 tarihinde toplanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyon Tutanakları, t.y.). Toplumsal Haklar ve Araştırma Derneği ve Bilgi Üniversitesi ortaklaşa olarak 15 Temmuz 2013 tarihinde Engelli Hakları İzleme Grubu Projesi'ni başlatmışlardır. Bu proje, Türkiye'de alanında bir ilktir ve engelli bireylerin hak ihlalleri konusunda ilgili kurum ve kuruluşlara veriler sağlamaktadır. Proje ile Türkiye'deki engellilerin eğitim, erişim, istihdam ve sağlık alanındaki sosyal haklardan faydalanıp faydalanmadığı, var olan problemlerin sebepleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Projeye "Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2013 Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri-analizler" ve "Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2014 Erişilebilirlik, eğitim, çalışma hayatı ve sağlık verileri-analizler" başlıklı birbirinin devamı olan iki ayrı rapor hazırlanmıştır. Bu raporlarla engelli politikalarına yön vermek, yapıcı öneriler sunmak amaçlanmaktadır. 2016 yılında da "Engelli Hakları İzleme Kılavuzu" yayınlanmıştır (Engelli Hakları İzleme Grubu, 2021). 19 Temmuz 2013 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan Başbakanlık Genelgesi ile "Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu" oluşturulmasına karar verilmiştir. Kurul, engelli haklarının toplumda yer edinmesi, konu hakkında farkındalığın artırılması için

her türlü çalışmanın yapılmasını ve gerekli iş birliklerinin kurulmasını sağlamak üzere oluşturulmuştur (Memurlar.net, 2013). 2016’da BM EHİS’in uygulanması için Engelli Hakları Ulusal Göstergeleri başlıklı bir rapor da hazırlanmıştır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016).

Türkiye’de engelliliği şekillendiren sosyokültürel değerlerdeki bu dönüşüm, engelliliğe dair kavramsal karmaşada kendisini göstermektedir. Engellilikle ilgili kavramsal karmaşanın ana nedeni, İngilizce kavramların içeriklerindeki temel kültürel değerlere ve ifadelere önem verilmeden farklı kavramsal ifadelerle Türkçeye çevrilmesi ve buna bağlı olarak da farklı kavramların birbirlerinin yerini tutacak şekilde kullanılıyor olmasıdır. İngilizcede kullanılan “disability” kavramı artık genellikle “engellilik” olarak Türkçeleştirilmektedir.

Türkiye’de engelliliğin tarihsel olarak şekillenişindeki kavramsal karmaşa durumu en iyi şekilde yasal mevzuatta gözlemlenmektedir. Örneğin; 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un ilk halinde “özürlü” kavramı geçmekte ve kişiyi bireysel yeti yitiminden dolayı toplumsal yaşama uyum sağlamada ve kendi başına yaşamını sürdürmede zorlukları olan ve bu nedenlerle dışardan korunma, bakım, rehabilitasyon vb. destek hizmetlerine “muhtaç olan kişi” olarak tanımlanmaktaydı. Ancak 6 Şubat 2014’te Kanun’da yapılan değişiklikle özürlü kavramı yerine engelli kavramı kullanılmıştır ve kavramın tanımı neredeyse tamamıyla değiştirilmiştir. Artık Türkiye’de engellilik konusunda sosyal çevrenin ve tutumların etkisi kabul edilmektedir. Ayrıca “dolaylı, doğrudan ve engelliliğe dayalı ayrımcılık” kavramları, bu kanunda tanımlanmıştır. Böylece Türkiye’de engellilik olgusunun şekillenmesinde sosyal modelin ve insan hakları modelinin ağırlığı artmıştır. Ancak eğitim ve istihdamın her alanındaki hizmetlerden faydalanmada engelli sağlık kurulu raporunun öncelikli olarak istenmesi ve özellikle eğitimde belirli aralıklarla güncellenmesinin gerekliliği nedeniyle Türkiye’de engelliliğin şekillenmesinde tıbbi model öncelikli model olmaya devam etmektedir.

Türkiye’de engellilikle ilgili bu sosyokültürel değişimden “engelli hareketi” de etkilenmiştir. Burcu, Türkiye’de engellilik olgusunun 1990’ların sonunda canlanmaya başladığını ancak engellilik hareketinin 2000’li yıllarda organize olduğunu, bunun hâlâ pek bir ses getirmediğini belirtmiştir. Ona göre Türkiye’deki engelli birey hareketi Batı’daki gibi etkin değildir (2006, 2015a). Türkiye’de ne engelli bireyin kendisinde ne ailesinde ne de toplumda engelli kültürünün olmadığı ancak engelli bireylerin bir baskı grubu oluşturması ve siyasilerden talepkâr olması gerektiği belirtilmektedir (İBB APK DBAM, 2004, ss. 213-214).

Türkiye’nin sosyokültürel değerleri farklı bir engellilik hareketi oluşturmuştur. Türkiye’de hak ve eşitlik temelinde yaklaşımlar olsa da ABD’deki gibi bir engellilik

anlayışı ve hareketi Türkiye’de yoktur. Başlangıçta engelli hakları hareketi bir hak hareketi olmaktan ziyade bir tür yardımlaşma hareketidir. Bununla birlikte Türkiye’deki bu farklı engellilik hareketi, sosyal politikayı etkileyebilmektedir. Bezmez ve arkadaşları (2011, ss. 18-19), Türkiye Sakatlar Derneği ve Altı Nokta Körler Derneği gibi eski ve geleneksel yapıda örgütlenmiş olan derneklerden ve Engelliler.Biz Platformu, Engelli Hakları Atölyesi ve Engelsiz Erişim Grubu gibi genelde internet üzerinden örgütlenen, aktif olarak karşılıklı bilgi paylaşımlarına imkân sunan gruplardan gelen taleplerin engellilik politikasını etkilediğini belirtmişlerdir.

ABD’de Engellilik ve Politikasının Şekillenmesi Etkileyen Sosyokültürel Değerler

Amerikan sosyal refah politikasında engellilikle ilgili olarak tartışılan tarihsel temalardan biri, engellilik politikasının manevi temelleridir (Scotch, 2000). Değerler; problemlerin tanımlanmasında, hükümetlerin müdahalelerinin belirlenmesinde ve genel politikalarının oluşturulmasında önemli olmakla birlikte Amerikan değerleri oldukça bölünmüş durumdadır (Howards, Brehm & Nagi, 1980). Bu çalışmada, ABD’de engellilik ve politikasını şekillendiren dört temel değer tespit edilmiştir: Bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş hakları.

Bu sosyokültürel değerler, ABD’nin engelli hakları hareketinin gelişimini etkilemekle beraber hareketin gelişiminden de etkilenmişlerdir. Gelinek nokta ise bireysellik anlayışına dayanan, bireyin bağımsızlığını vurgulayan, yurttaş olma haklarını savunan, ayrımcılığı (özellikle istihdamda) yasaklayan ve engelliliği bir tür sosyal inşaya dönüştüren Amerikan Engelliler Kanunu’dur (ADA). 1990 yılında yürürlüğe giren 2008 yılında değişikliğe uğrayan ADA’da “ABD engelli bireylerle ilgili olarak fırsat eşitliğini, tam katılımı, bağımsız yaşamı ve ekonomik olarak kendine yeterliliği amaçlamaktadır” (Sec. 12101) denilerek engelliliği şekillendiren sosyokültürel değerlere işaret edilmiştir.

ABD’nin engellilik ve politikasını belirleyen ve yönlendiren temel kanun, ADA’dır. 2009 yılında BM EHİS’i imzalayan ABD, Bush yönetiminde engellilerle ilgili ulusal kanuna odaklanmış, Obama yönetiminde ise BM EHİS desteklenmiştir (Ortoleva, 2012). Federal yapısı gereği BM EHİS’i onaylamayan ABD’nin sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmek zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak ABD, BM EHİS’in fikirselsel arka planından etkilenmektedir. ABD’nin engellilik hukuku, BM EHİS’in amaçlarındaki genel terimler ile tutarlıdır fakat “mesleki eğitim, pozitif ayrımcılık, kotalar ve iş retleri gibi eşitlik ölçümlerinden yoksundur” (Rimmerman, 2013, ss. 131-132).

ABD’de engellilik olgusunun gelişimini etkileyen temel sosyokültürel değer, “bireysellik”tir. Amerikan bireyciliği, toplumun diğer sosyokültürel değerlerini de etkilemektedir. Bu bireycilik, ABD’de ailenin önemini azaltmamaktadır. ABD’de ailenin yaşamdaki yeri çok önemlidir (%91) (World Values Survey, 2020b). Bununla birlikte bireysellik öne çıkmaktadır. Howards ve arkadaşları (1980), ABD’nin değerler sisteminin bireysel haklar üzerine kurulu olduğunu ve bireysel hakların da federal hükümetin güçlerinin sınırlı olduğunda korunabileceğini belirtmişlerdir. Güçleri sınırlandırılmış hükümetin müdahale gerektiren sosyal problemlerle karşılaştığında nasıl hareket edeceği hususunun da bireysellikteki problemi oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Amerikan toplumunun bireyselci yapısı nedeniyle herhangi bir yeti yitime sahip insanlar başka türden yeti yitimlerine sahip olanlarla kendilerini bütünleştirememektedir. Önceleri tıbbi müdahale ve bakım yoluyla normalleşmeye ve/veya hastalığın üstesinden gelmesine odaklanılmıştır. Ancak Vietnam Savaşı gazileriyle birlikte engelli bireylerin yurttaş hakları savunusuna geçilmiş, bu savunuculuk 1990 yılında ADA ile önemli bir dönüm noktasına gelinmiştir. 2000’lerin başında engellilik eylemciliği, bilinci ve çalışmaları düzene girmiştir fakat kanunun birçok bölümü mahkemelerde ve kanun yapımı aşamalarında ihlal edilmiştir (Davis, 2011, ss. 502-503). Amerikan bireyciliğinin engelliliği derinden etkilediği ortadadır. Engelli bireyler bu değeri elde etmek için bağımsız yaşam merkezleri kurmuşlardır.

Amerikan toplumunun engelliliği şekillendiren bir diğer temel değeri, “bağımsız yaşam”dır. Bağımsız yaşam, engelli insanların engelli olmayan insanlar gibi aynı seçeneklere ve aynı seçim derecesine sahip olduğu anlamına gelmektedir (Todd, 2014). Bağımsız yaşam kavramı, 1970’lerde ABD’deki engellilik hareketi ile ortaya çıkmıştır ve bu kavram en iyi şekilde Amerikan Bağımsız Yaşam Hareketi ile ifade edilebilir. ABD toplumunda engelli bireyler için toplum temelli destek hizmetlerinin olmayışı, şiddetli fiziksel yeti yitimine sahip öğrencileri kendine yardım programları düzenlemeye itmektedir. Böylece bağımsız yaşam kavramı, üniversitelerin kampüs yaşamında ortaya çıkmıştır ve engellilik eylemcileri tarafından engellilikle ilgili yasaları etkilemek için kullanılmaktadır.

Daha sonraları bu kavram Bağımsız Yaşam Merkezi adıyla anılmaya devam etmiştir (Barnes, 2003). Engellilik hareketinin yayılmasında bu merkezlerin rolü büyük olmuştur. Bağımsız yaşam doğrudan engelli bireylerin kendi savunma grupları içerisinden oluşmuş bir harekettir. Engelli bireyler tarafından kontrol edilen bu merkezler, onların tamamıyla bağımsız yaşamaları ve bütünleştirilmiş bir topluma tam katılımları için gerekli bilgileri ve destekleri sağlayan merkezlerdir (Disability Awareness, 1996). Hareket önce tüm ABD’ye sonra dünya geneline yayılmıştır. Bu türden merkezler artık birçok ülkede engelli bireylere ve ailelerine destek sağlamaktadır

(Gale, 2018). Ancak bağımsız yaşam hareketi temelde Amerikan toplumunun sosyokültürel değerini yansıtmaktadır. Amerikan toplumunda bağımsız yaşamın yüksek bir değeri olduğunu belirten Collins ve Valentine (2003), engelli bireylere yardım eden birçok organizasyonun, profesyonellerin ve aile üyelerinin engelli bireylerin bağımsızlığını en yüksek öncelik olarak ele aldıklarını ifade etmişlerdir. Onlara göre Amerikan bağımsızlık değeri, engelli bireyi yetersiz olarak tanımlamaktadır. Bağımsızlığa ve ataerkil güç yapısına ABD’de fazla değer verilmesinin engelli bireyleri güçsüzleştirdiğini ve baskı altına aldığını, bu durumun özellikle engelli kadının sosyal konumunda görünür olduğunu belirtmişlerdir. Bağımsız yaşam merkezleri tamamen engelli bireyler tarafından idare ve kontrol edilmektedir. Bu merkezler, engelli bireylerin kendi seçtikleri yaşam tarzlarını benimsemeleri için yeni ve yenilikçi hizmetleri tasarlamaktadır (Barnes, 2003). Kamu politikasının tasarlanmasında ve uygulanmasında engelli bireylerin seslerini duyurmasını sağlayan bağımsız yaşam hareketi, ABD’deki engellilikle ilgili değişimlerde önemli bir güce sahiptir. 1970 ve 1980’lerin engellilik hareketini tanımlayıcı bir ifade olan “Bizsiz bir şey bizim hakkımızda hiçbir şeydir” (*Nothing about us without us*) ifadesi, ulaşım bariyerlerin kaldırılmasında ve erişilebilir iletişim teknolojilerinin genişlemesinde önemli bir itici güç haline almıştır (Golden, Zeitzer & Bruyère, 2014, s. 90).

ABD’de engellilik olgusunu şekillendiren diğer sosyokültürel değer, “ayrımcılığa karşı olma”dır. Ayrımcılık karşıtı hareketlerin çıkış noktası, ırksal ayrımcılığa karşı durmadır. Bireyin farklı görünmesi nedeniyle ayrımcılığa uğrayamayacağı, Amerikan toplumunun temel tartışma konularındandır. Ayrımcılığın farklı şekilleriyle ilgili kamu bilincinin sosyal hareketler ile geliştiğine dikkat çeken Degener (2011), ABD’nin böyle bir tarihsel ilerleme için iyi bir örnek olduğunu belirtmiştir. Sırasıyla ırksal ayrımcılıkla, toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla ve son olarak engelliliğe yönelik ayrımcılıkla mücadele hareketlerinin başladığını aktarmıştır. ABD’de engelli bireyler tıpkı Afrika kökenli Amerikalılar ve diğer dışlanmış gruplar gibi ön yargılı tutum, ayrımcı davranış, kurumsal ve yasal baskılara maruz kalmaktadırlar (Scotch, 2000). İrksal ayrımcılıkla mücadele, engelli bireyleri haklarını aramak için cesaretlendirmiştir (Singleton, Breslin & Lewis, 2002). ABD’deki ırk ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı hareketleri, engellilik hareketinin gelişiminde ilham verici olmuştur. Böylece engellilik hareketi, ayrımcılığa karşı bir savunu içerisine girmiştir.

Federal bir yapıya sahip olan ABD’nin engelliğe dair federal kanunları olmakla birlikte her eyaletin farklı uygulamaları ve/veya mahkemelerde kanunları farklı şekillerde yorumlama hakkı bulunmaktadır. ADA’nın engellilik tanımı genişletilerek birçok bireyi kapsayacak duruma getirilmiştir. ADA’nın temel vurgusu; engelli bireyleri özellikle istihdamda, ayrımcılıktan korumaya yöneliktir. ADA; istihdamda,

kamu taşımacılığında, kamu yerleştirmelerinde (örneğin; oteller), eyalet ya da yerel hükümet hizmetlerinde ve telekomünikasyonda engelli bireylere karşı ayrımcılığın yasaklandığı kapsayıcı bir kanundur (Hardman, Drew & Egan, 2006; Parker-Harris & arkadaşları, 2012; Miller, 1999; Rimmerman, 2013; Scotch, 2000).

ABD’de engellilik olgusunu şekillendiren diğer sosyokültürel değer ise “yurttaş hakları”dır. ABD’de 21. yüzyılın ikinci yarısında engelli bireylere ilişkin tutumlardaki ve değerlerdeki önemli değişikliklerin temelinde 1960’ların yurttaş hakları hareketi yatmaktadır. Bu hareket, engelli bireyleri organize olmaları için teşvik etmiştir (Rimmerman, 2013). Engellilik yurttaş hakları paradigması 21. yüzyılın daha karmaşık ve insan çeşitliliği olan iş yerlerinin nasıl daha iyi yönetileceğine dair bir görüş sağlamaktadır. Bu paradigma yeniden yapılandırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Engellilik yurttaş hakları paradigması, ADA’nın zorunlu kıldığı bireyselleştirilmiş ve kavramsal analiz yoluyla geleneksel yurttaş hakları yaklaşımından ayırt edilebilir (Miller, 1999). Hak ve bağımsız yaşam temelli savunucular, yaşamın tüm alanlarına herkesin katılımını mümkün kılabilmek için sosyal çevrenin değişme ve dikkatle gözden geçirilme ihtiyacına vurgu yapmaktadırlar. Bu hareketlerin çoğu insanın ya temelli ya da geçici olarak engelliliğe maruz kalacağına dikkat çekmektedir. Ayrıca engellilik kaygılarının çevrede ve sosyal sistemlerde daha fazla normalleştirilmesi öne çıkmaktadır (Fairchild, 2002). Görüldüğü gibi yurttaş hakları sosyokültürel değer olarak ABD’nin hem engellilik hareketini hem de politikasını şekillendirmektedir ve temelde bireyselliğe vurguda bulunmaktadır.

Bu dört temel değer dışında şu iki husus da ABD’de ulusal engellilik ve politikasını şekillendirmede etkilidir. Birincisi “engellilik hakkında yapılan araştırmalar”dır. ABD Kongresi, ADA’da engelli bireylerin durumlarını özetlerken “Nüfus sayımı verileri ve kamuoyu araştırmaları engelli bireylerin toplumda değersiz bir yer işgal ettiğini ve şiddetli bir şekilde sosyal, mesleki, ekonomik ve eğitimsel olarak dezavantajlı olduğunu ortaya çıkarmıştır” (Sec. 12101) diyerek politika oluşumunda engellilikle ilgili verilerin önemine değinmektedir. Ayrıca ADA’nın toplumsal hayata geçirilmesine çalışan ve bu nedenle onunla ilgili başlıkların en az bir tanesine odaklanan araştırma merkezlerinin yürüttüğü çalışmalarda engellilikle ilgili politikalara yön vermektedir.

ABD’de ulusal engellilik ve politikasını şekillendirmede etkili olan ikinci etken ise var olan politikaların hangi kuramsal engellilik modeli temel alınarak şekillendiğinin bilinmesidir. Scotch (2000), ABD’de 1960’ların sonlarında tıbbi model³ yaklaşımından vazgeçilerek yerine azınlık grubu modelinin kabul edildiğini belirtmiştir. Bu

3 Engelliliğin tıbbi modeli, engelli bireylerin yeti yitimlerine odaklanarak onları tedaviye çalışan ve bu anlamda engelliliği bireyde konumlandıran modeldir.

modelde engelli bireyler adaletsiz bir ayrımcılığa maruz kalan azınlık grubu olarak görülmektedir. Hükümetin görevi ayrımcılığı ortadan kaldırarak engelli bireylerin siyasal, ekonomik ve sosyal katılıma dair medeni haklarını korumaktır. Bu model İngiltere’de gelişen ve daha sonra tüm dünyaya yayılan sosyal modelin Amerikan toplumsal yapısı ile yorumlanmış versiyonudur.⁴ Bu modelin gelişiminde bağımsız yaşam merkezlerinin ülke geneline yayılması da etkili olmuştur. ABD’de 1950’lere kadar olan engellilik politikalarının yardım etme temelinde gerçekleştiğini özellikle gaziler için bu türden bir anlayış seçildiğini belirten O’Brien (2005), ADA’nın ne yardımseverlik ne de tıbbi model çerçevesinde şekillendiğini, onun bir tür yurttaş hakları modeli⁵ çerçevesini yansıttığını ifade etmiştir. Golden, Zeitzer ve Bruyere (2014), ABD’nin engellilik politikasının 2000’den 2010’a kadar ağırlıklı olarak toplumsal inşacı engellilik yaklaşımı⁶ çerçevesinde oluştuğunu belirtmişlerdir. Burcu (2015a) da modern ABD toplumunda engellilik hareketlerinin hak perspektifinde politikleşen bir yapısı olduğunu belirterek “engelliliğin kişisel yeniden tanımlanması” ve buradan “engelliliğin hemen herkes tarafından kabul edilen sosyal tanımına” yönelen bir “sosyal inşalaştırılmaya” (s. 5) doğru gidildiğini belirtmiştir.

ABD’de engelliliği anlamak için ADA’nın anlaşılması gereklidir ancak ABD’de engelliliği şekillendiren tek kanun ADA değildir. 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu ve Engelli Bireylerin Eğitimi Kanunu (IDEA) da Amerikan engellilik politikasında yer alan kanundur. ABD’de engelli bireylerin sivil haklarını koruyan ilk federal kanun, 1973 yılı Rehabilitasyon Kanunu’nun 504. Bölümü’dür (Hardman vd., 2006; Parker-Harris ve arkadaşları, 2012; Women’s Bureau, 2015). 504. Bölüm, federal kurumlar tarafından yönetilen programlarda, federal mali destek alan programlarda, federal istihdamlarda ve federal yüklenicilerin istihdam uygulamalarında engellilik temelli ayrımcılığı yasaklamaktadır (Women’s Bureau, 2015). Bu kanun ABD’de istihdamda engellilik temelli ayrımcılığı yasaklayan ilk kanundur. Eğitimle ilgili kanun olan IDEA, 1975 yılında yürürlüğe girmiştir. IDEA ile ABD’de engelli bireylerin eğitiminde

- 4 Engelliliğin azınlık grubu modeli, sosyal modelin bir çeşit ABD versiyonu olarak Hahn ve arkadaşları tarafından 1988 yılında türetilmiştir. Sosyal baskı ve engellere odaklanan bu modelde “engelli insanlar baskıyı deneyimleyen bir azınlık grubu olarak şekillenmektedirler” (Shakespeare vd., 2006, s. 1105). Bu model “sosyopolitik model” adıyla da anılmaktadır.
- 5 Davis (2011) yurttaş hakları modelinde engelli bireylerin “...Tanrı’nın gazabına uğramış veya hastalık mağduru olarak değil de egemen sağlamcı çoğunluk tarafından haklarından mahrum bırakılmış azınlıktaki yurttaşlar olarak...” (s. 503) görüldüklerini ifade etmiştir. Engelliliğin insan hakları veya yurttaş hakları modeli, temelde engelli bireylerin insan haklarını savunmak üzere şekillenmiştir. Temel vurgusu engelli bireylere yönelik baskı üzerinedir.
- 6 Toplumsal inşacı engellilik yaklaşımında engelliliğin ve engelli birey olmanın nasıl inşa edildiğinin önemli olduğunu belirten Burcu (2015a), böyle bir tanımda çevresel faktörlerin ve kültürün rolünün büyük olduğuna dikkat çekmiştir.

farklı bir boyut açılmıştır. IDEA’nın engelli öğrenciler için bireyselleştirilmiş eğitim programını zorunlu tutması, zamanının önemli gelişmesidir. Bu kanun, 1997 ve 2004 yıllarında temel hususlarında değişikliğe uğramıştır (IDEA, 2004).

Engellilik politikaları hakkında eleştiriler de mevcuttur. Örneğin; Schriener ve Scotch (2001), engellilik politikasının ABD’deki engelli bireylerin yaşam kalitesi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Engelli bireylerin genel Amerikan toplumuna katılmaları için çok sayıda teşebbüsün gerçekleştiğine işaret eden Fairchild (2002) ise engelli insanların sosyal tutumsal bariyerler, fiziksel çevre koşulları, kurumsal pratikler, izole etme, yoksulluk, hareket sınırlamaları, kronik koşullar ve hastalıklar gibi birçok bariyerle karşılaştıklarını belirtmiştir.

Sosyokültürel Değerlerin Engellilik ve Politikasını Şekillendirmesine Bir Örnek: Makul Düzenlemenin Her İki Ülkedeki İşlevsellik Durumu

Makul düzenleme kavramı üzerinden iki ülkenin engellilik deneyimin anlatılması, sosyokültürel değerlerin engellilik ve politikalarını nasıl etkilediğini anlamak açısından iyi bir örnektir. Makul düzenleme, engelli bireylerin yaşamın herhangi bir alanına katılmaları için gerekli olan düzenlemeleri içeren bir kavramdır.

Köken olarak Amerikalı bir kavram olan makul düzenleme, 1990 (yılı) ADA ile tanınmış ve BM EHİS’le birlikte dünya genelinde engellilik politikalarına girmiştir yani toplumsal hayatta görünür olmuştur. BM EHİS’te makul düzenleme şu şekilde tanımlanmıştır: “Engellileri insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder” (BM EHİS, 2008). BM EHİS makul düzenleme kavramını “kişi özgürlüğü ve güvenliği, eğitim, çalışma ve istihdam” başlıklarında konuya uygun olarak geniş bir yelpazede ele alarak onu engellilik konusunda zirveye taşımıştır.

Makul düzenleme; iş başvurularında, işe girdikten sonra iş yerlerinin, çalışma şartlarının veya diğer mekânların ihtiyaç doğrultusunda bireye uyumlu hale getirilmesidir. Bu görme engelli bireyler için iş ilanının sesle okunması, duyma engelliler için iş görüşmesine işaret dili tercümanı getirilmesi, iş yerlerinde ise bir uyarı etiketinin renginin değiştirilmesi ya da etikete uyarıcı yazılar yazılması, küçük yazıların okunması için bir büyüteç yerleştirilmesi, sesli uyarı sisteminin olması, mesai saatlerinin ayarlanması olabilir.

Makul düzenleme yükümlülüğünün değerlendirmesinde belirli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar doğrultusunda makul düzenlemenin reddi veya

yapılmaması ayrımcılık olarak değerlendirilir. Bu unsurlar şunlardır (Gül & Karan, 2011, s. 12): İşverene veya yetkili kişiye bildirilmesi, işverene aşırı bir yük getirmemesi veya imkânsız olmaması, işle ilgili olması, yerine getirilmesi durumunda ona ihtiyaç duymayan üçüncü kişilerin faaliyetlerini ciddi şekilde zorlaştırmaması gerekir.

Burada esas olan makul düzenlemeden sorumlu kişilere veya kurumlara fazla mali yük getirilmemesidir. Bu anlamda kavram hem esnek ve geniş hem de külfetsiz ve kişiye özel yani bireyseldir.

ABD’de makul düzenleme, toplumda tanınır bir kavramdır. Kavram, Amerikan toplumunun engelliliği şekillendiren, başta bireysellik ve ayrımcılığa karşı olmak üzere bağımsız yaşam ve yurttaş hakları sosyokültürel değerlerini içinde barındırmaktadır. Golden ve arkadaşları (2014), makul düzenlemenin ABD’de engelli bireylere karşı ayrımcılık yapılmamasında merkezi bir önemi olduğunu vurgulamışlardır. Tek sorun kapitalist mantık ile çelişmesidir. Ancak ABD, geniş engellilik çalışmaları ve ayrımcılık iddialarının takibi ile bu sorunu aşmaya çalışmaktadır. Türkiye’ye ithal bir kavram olarak giren makul düzenlemeyle ilgili çalışmalar henüz çok yenidir. Türkiye’de engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerlerden “muhtaç olana yardım ve güçlü aile bağları” ile herhangi bir ilgisi yoktur. Ancak diğer sosyokültürel değerler olan “insan hakları ve ayrımcılığı önleme”yi yansıtan bir kavramdır. Bu nedenle kavram hem kullanım hem de içerik olarak engelli bireylerin özelinde henüz toplumsal anlayışta yer bulamamıştır.

Makul düzenleme, ABD için yeni bir kavram değildir. 1973 (yılı) Rehabilitasyon Kanunu’nun engelli bireylerin istihdamını ve katılımını içeren düzenlemelerinde ve Yurttaş Hakları Kanunu’nun Başlık 7’inde işçilerin dini riayetlerle ilgili konu hakkında bu kavram geçmektedir (Golden vd., 2014). Bununla birlikte makul düzenlemenin ABD’de engellilikle ilgili tüm çalışmaların temeline yerleşmesine neden olan kanun ADA’dır. Wooten ve James (2005), ADA’nın iş yerinde engelli bireylere karşı ayrımcılığı yasaklayan ve organizasyonların makul düzenlemeler yapmasını zorunlu kılan ilk kapsamlı medeni haklar kanunu olduğunu belirtmişlerdir.

ADA’nın önemi, makul düzenleme koşullarından gelmektedir. ADA’nın iş yeri düzenlemesi, devrimci istihdam koşulları içermektedir. İş yeri düzenlemeleri, bireylerin ihtiyaçlarına uygun olarak her türden olabilir. Böylece benzer yeti yitimlerine sahip bireyler, farklı makul düzenlemeler talep edebilir. Kanun, istihdam koşulları ile ilgili olarak belirli bir sınıflandırma kullanmamış sadece her bir bireyin bireysel değerlendirilmesini esas almıştır. Önemli olan işveren ile çalışanın karşılıklı etkileşim içerisinde hangi makul düzenlemenin gerekli olduğuna karar vermesidir. ADA’nın makul düzenlemesindeki en önemli özellik, karşılıklı etkileşim süreci ile çalışana iş yerinde güç vermesidir. Çünkü bu durum işverenin imtiyazlı gücünü sarsmaktadır

(O’Brien, 2005). ABD’de makul düzenleme, iş yerinde uygulanması gereken bir haktır ve engelli insanların istihdamındaki bariyerleri kaldırmak için düzenlenmiştir (Rimmerman, 2013).

Türkiye’de makul düzenleme kavramının geçmişi uzun değildir. Kavram, Türkiye’nin yasal literatürüne ilk olarak 2009 yılında BM EHİS ile girmiştir. Engelliler Hakkında Kanun’da 6 Şubat 2014 tarihinde yapılan değişiklikle kavram, Türkiye’nin millî engellilik kanununda yer almıştır. Kanunda “Eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tedbirler alınır” (Engelliler Hakkında Kanun, 2005) denilerek makul düzenlemenin yapılmasının engelli bireylere yönelik ayrımcılığı ortadan kaldıracığı belirtilmiştir. Kanunun istihdamla ilgili maddesinde ise sorumlu olan kurum, kuruluş ve işverenlerin çalışan veya iş başvurusunda bulunan bireyler için makul düzenleme yapmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Ancak bu ifadelerde makul düzenleme yapılmaması bir ayrımcılık olarak tanınmamıştır. 2016 tarihli İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’nda engelli bireyler üzerinden “makul düzenleme” kavramı da tanımlanmıştır. Kanunda “makul düzenleme yapmama”nın bir ayrımcılık türü olduğu belirtilmiştir. Böylece Türkiye’nin insan haklarına ve eşitliğe dair kanununda makul düzenlemenin reddi bir ayrımcılık olarak tanımlanmıştır. Konunun takibi ve kavramın anlaşılması için çalışmaların yapılması gereklidir.

Makul düzenleme kavramı, Amerikan bireyciliğinin istihdamda uygulanmaya çalışıldığına göstergesidir. Kavram tamamıyla bireysel ihtiyaca odaklanmaktadır. Çok sayıda makul düzenlemenin yapılabileceğini belirten Hardman ve arkadaşları (2006), bu durumun engelli bireyin ihtiyacına ve işine bağlı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Engelli bireyin herhangi bir zamanda makul düzenleme isteyebileceğini ve işvereni ile görüşebileceğini ifade etmişlerdir. Böylesine güçlü bir bireycilik vurgusu olan kavramın Türkiye’de hayata geçirilmesinde birçok kültürel sorunlarla karşılaşılacaktır. Örneğin; ilk ve orta öğretimde ders programlarının standart olması ve esnek ders ya da ders sonrası programlarının olmaması, konu hakkında bilincin gelişmemiş olması nedeniyle engelli öğrenci için talep edilen makul düzenlemeler reddedilmektedir (Anka Haber Ajansı, 2020). Türkiye’de makul düzenlemenin içerdiği anlamı kısmen içinde barındıran “iş yeri düzenlemeleri” kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü (2016) tarafından yayınlanan Engelli Çalışanlar İçin İş Sağlığı ve Güvenliği Rehberi’nde iş yeri düzenlemeleri, makul düzenlemenin anlamını içerir şekilde tanımlanmıştır: “Çalışan engellilerin karşılaşabileceği güçlüklerle bakıldığında ise istihdam süresince yapılan maliyet gerektiren ya da gerektirmeyen işyeri düzenlemeleri ...” (s. 3). Ayrıca aynı çalışmada “... yapılan tüm iyileştirme ve tasarımlar engelliler özelinde değil tüm

çalışanları kapsayacak nitelikte olmalıdır. Bu noktada işyerlerinde engelsiz tasarımın herkes için geçerli duruma getirilmesi konusu gündeme gelmektedir” (s. 5) denilerek aslında makul düzenlemenin bir engelli birey için değil çalışan herkes ile ilgili olması gerektiği savunulmuştur. Bu düzenlemelerin mantığında yapılan çalışmaların bir kişiyi değil genel durumu dikkate alması gerekmektedir.

Sonuç

Engellilik gibi bir toplumsal olgunun incelenmesinde öncelikle onun ve politikasının toplumda algılanmasını ve işlevselliğini şekillendiren sosyokültürel değerlerin anlaşılması gereklidir. Bu çalışmada, Türkiye’de ve ABD’de engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerler, var olan araştırmalar ve uygulamalar üzerinden keşfedilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de engellilik ve politikasını şekillendiren sosyokültürel değerler öncelikle muhtaç olana yardım, güçlü aile bağları ve sonrasında AB’ye uyum çalışmaları ve BM EHİS’in iç hukuka dâhil edilmesi ile insan hakları ve ayrımcılığı önleme şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de engelliliği şekillendiren sosyokültürel değerlerde bir farklılaşmanın yaşandığı ortadadır. Güncel olarak tüm çalışmalar, insan haklarını teslim etme ve ayrımcılıkları önleme adına şekillenmektedir. Türk-İslam kültürünün önemli değerlerinden olan “muhtaç olana yardım” değerinin sadece “muhtaç olma” kısmına odaklanmasıyla engelli bireyleri negatif olarak etiketleyen “zavallı, acınası, zayıf” gibi imajlar öne çıkmıştır. Burada engelli olmayan bireylerin engelli bireylere bakışı yatmaktadır. Türkiye’de engellilikle ilgili çalışmalarda engelli olmayanların ağırlığı söz konusudur. Bunun temel nedeni ise Türkiye’de ABD’deki gibi hak savunuculuk işlevini gerçekleştiren ve politika yapıcılara karşı bir baskı grubu oluşturabilen engellilik hareketinin gelişmemiş olmasıdır. Türkiye’de engellilik hareketi, doğal olarak temel sosyokültürel değerlerden biri olan “muhtaç olana yardım” odaklı çalışmalar üretmiştir. Ancak bahsedilen süreç değişikliğinde engelli hareketinin giderek değiştiğini gözlemlemekteyiz. Özellikle engellilik hakkında ayrımcılığı önleme odaklı çalışmaların çoğalmasıyla bu değişim giderek toplumda yerleşmektedir. Burada önemli olan, engelliliğe dair sosyal çalışmaların artmasıdır. Türkiye’de “muhtaç olana yardım” ile “insan hakları ve ayrımcılığı önleme” eksenli bakışın barışabilmesi için engellilik çalışmalarının ilerlemesi gereklidir. Türk-İslam kültürünün temel değerlerinden olan “hakkaniyet” ve “dayanışma” kavramları bu barışa yardımcı olabilir. Hakkaniyet içerisinde “muhtaç olana yardım” ile “insan hakları ve ayrımcılığı önleme” değerleri birleştirilebilir. Yine “dayanışma” içerisinde “muhtaç olana yardım” da bireylerin karşılıklı etkileşimi söz konusudur.

ABD’de engellilik ve politikasını şekillendiren temel sosyokültürel değerler; bireysellik, bağımsız yaşam, ayrımcılığa karşı olma ve yurttaş haklarıdır. Engelli

bireylere bağımsız yaşam ile kişisel özerklik ve kendi kendine yeterlilik aşırı vurgulanmıştır. Böylece bireyciliğin en uç noktasına ulaşılmıştır. Bağımsız yaşam değeri, bağımsız yaşam hareketini oluşturmuştur. Bağımsız yaşam hareketi de bağımsız yaşam merkezlerinin kurulmasına neden olmuştur. ABD’de engelli bireyler kendilerine danışmadan, kendileri hakkında karar alınmasına karşıdırlar. İşte bu nedenle ABD’nin engellilik kültürünü oluşturan bu değerler, engelli hakları hareketi ile karşılıklı etkileşim içerisinde gelişmeye, engellilik ve politikasını şekillendirmeye devam etmektedir. ABD’deki engellilik hareketi politika yapımcıların karşısında önemli bir baskı grubu oluşturmaktadır ve engellilik hakkında çalışan akademisyenlerce de şekillendirilmektedir. Geline nokta ise 1990 yılında yayınlanan, ABD’nin sosyokültürel değerleri ve engellilik hareketi ile uyumlu bir kanun olan ADA’dır. Tüm bu çalışmalar, ADA’nın toplumda aktif olarak hayata geçirilmesini sağlamaktadır.

Türkiye’de ve ABD’de engellilik ve politikasını şekillendiren temel sosyokültürel değerleri karşılaştırdığımızda birbirlerinden oldukça farklı olduğunu görmekteyiz. Türkiye’de muhtaç olana yardım ile güçlü aile bağları baskınken ABD’de bireysellik ve bağımsız yaşam daha baskındır. Her iki ülkede ayrımcılık temelli çalışmalar olmasına rağmen Türkiye’de “ayrımcılığı önleme” ile ABD’de “ayrımcılığa karşı olma” aynı şeyler değildir. Türkiye’de engelliliğe dayalı “ayrımcılığı önleme” esası, yasal düzenlemelerde yeni yeni yer bulurken uygulamada herhangi bir suçlama örneğinin mahkemelere taşınmış durumu yoktur ya da bu durum ayrımcılık esasına dayalı olarak yapılmamaktadır. ABD’de engelliliğe dair tüm yasal düzenlemeler ayrımcılığa karşı olma esası ile düzenlenip uygulamada ayrımcılık temelli suçlamalar yapılabilmektedir.

Türkiye’de teoride engelliliğin sosyal ve insan hakları modelinin ağırlığı olsa da uygulamada tıbbi model önceliklidir. Yapılması gereken Türkiye’nin sosyokültürel değerlerinden beslenen ve sosyal söylemin ağırlıkta olduğu bir modelin Türkiye’de keşfedilmesi ve uygulamaya konulmasıdır. ABD’de ise azınlık grubu modeli ve yurttaş hakları modeli hem teori de hem de uygulamada birlikte etkindirler.

Türkiye’de engelliliği ele alan çalışmalarda makul düzenleme kavramı yeterli düzeyde görülmemektedir. Böyle bir toplumsal bilincin yerleşebilmesi için Türkiye’de engellilikle ilgili ayrımcılığa karşı olmanın tabana yayılması gereklidir. Asıl olan sosyokültürel değerlerle uyumlu bir politika hazırlanmasıdır. ABD’de ise engelliliğe dair çalışmalar makul düzenlemeye değinmeden ele alınamamaktadır. ABD’nin engelliliği şekillendiren tüm sosyokültürel değerleriyle uyumu olan makul düzenleme kavramı başta istihdam olmak üzere tüm alanlarda engelli bireylerin hak taleplerini dile getirmesinde ve savunuculuk yapmalarında kullandıkları işlevsel bir kavram ve uygulama alanıdır.

Uncovering the Sociocultural Values Shaping Views and Policies on Disability in Turkey and the United States of America: A Comparative Analysis in the Context of Reasonable Accommodation

Fatma Kahraman Güloğlu

Introduction

Values are the criteria that shape behaviors and guide people in reaching the desired goals in cultural and social life (Fichter, 2004; Yazıcı, 2014; Aydın, 2011). Values change over time and shape how societies interact with both individuals and cultural patterns (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü [General Directorate of Family and Social Research, ASAGEM, 2010).

Cultural conditions are very influential in the social formation and positioning of views toward disability (Schriner, 2011). Knowing what disability means and what values shape policies on disability is necessary when researching disability as a social phenomenon. The concept of reasonable accommodation is a good example for seeing how sociocultural values shape views and policies on disability.

The research method is a comparative case study, a type of historical comparative research (Neuman, 2010). The aims of this study are to explore the sociocultural values that shape views and policies on disability in Turkey and the USA, to discuss how these values interact using studies on disability in both communities, and to compare these studies in the context of reasonable accommodation.

@ Assist. Prof., Yalova University. fkahraman@yalova.edu.tr

id <http://orcid.org/0000-0002-0786-7075>

© İlmî Etüdüler Derneği
DOI: 10.12658/M0662
insan & toplum, 2022.
insanvetoplum.org

Received: 03.08.2021
Revision: 25.01.2022
Accepted: 03.02.2022
Online First: 25.02.2022

Results

The study has determined the sociocultural values of helping the needy and of strong family ties to have shaped views and policies on disability in Turkey, with the sociocultural values of human rights and preventing discrimination also occurring in line with the harmonization process with the European Union (EU) in which the UN CRPD was implemented into domestic law.

The socio-cultural values that shape views and policies on disability in Turkey are closely related to what the Ottoman Empire's disability policies had been based on. The Ottoman Empire's policy regarding disabled people was to train them to have a job and to provide financial aid (e.g., money, food) to those in need. Balcı (2013) reported that disabled people had received education in the School for the Deaf, Mute and Blind in the Ottoman Empire as a social right and then benefited from employment. However, protecting the needy and providing services for people with disabilities are fundamental in the religion of Islam and in the Ottoman Empire. As can be understood based on this, one of the basic values shaping views and policies on disability in Turkey from past to present has been to help the needy.

Bezmez et al. (2011, p. 18) stated a partly rights-based and partly benevolence-oriented approach to have been effective in shaping disability policies in Turkey. Criticisms were also found stating social policy studies on disabled people in Turkey to have been carried out with an aid-oriented approach and to be far removed from a rights-based understanding (Yelçe et al., 2013; Sungur-Erenoğlu & Yıldız, 2013; Genç & Turan, 2005).

By focusing only on the part of being in need as a basic value in Turkey (i.e., helping the needy), negative images of people with disabilities have come to the fore. The traditional labeling of people with disabilities as being in need of help and being excluded reflects the other views toward people with disabilities. However, people with disabilities have a positive perception of themselves (Burcu, 2007a, 2011; 2015a; Istanbul Metropolitan Municipality [İBB] APK DBAM, 2004).

Another socio-cultural value that has shaped views and policies on disability in Turkey is strong family ties. In Turkey, 96.8% of all segments of the society attach great importance to the family and consider the family to be indispensable (ASAGEM, 2010). In the World Values Survey (World Values Survey Association [WVSA], 2020b) 91.8% of respondents placed the family as very important in Turkey's life. Studies have revealed disabled people to have strong relationships with their families in Turkey (İBB APK DBAM, 2004; Burcu, 2007b). The Turkish Disability Act No. 5378 of 2005 states, "Protecting the integrity of the family is

essential in providing services for the disabled,” emphasizing the need to preserve strong family ties.

The most basic service model to have emerged in Turkey focusing on strong family ties is home care service. Support is provided to families who want to care for person with a disability in their own home but need financial support. This service was initially perceived as help but has begun being perceived as a rights-based social service (Karataş, 2016, p. 50).

Other socio-cultural values that affect views and policies on disability in Turkey are human rights and preventing discrimination. The EU harmonization process and later the inclusion of the UN CRPD into domestic law played an important role in the emergence of these two values. Bezmez et al. (2011) stated the improvements made due to the harmonization process with the EU and the UN legislation to have affected Turkey’s policies on disability.

Currently, the understanding of delivering human rights is more dominant from the perspective of individuals with disabilities compared to helping the needy or accepting that they face discrimination in every aspect of their involvement in social life. Turkey now recognizes the impact of social environments and attitudes on disability. In addition, the Turkish Disability Act has defined the concepts of indirect and direct discrimination against the disabled. Thus, the weight of the social and the human rights models has increased how the disability phenomenon is shaped in Turkey. However, the disability health board report is primarily requested when benefiting from services in the field of education and employment, which shows that the medical model continues to be the primary model in shaping views on disability in Turkey.

This study has identified four core values that shape the views and policies on disability in the USA: individuality, independent living, being against discrimination, and civil rights.

While these sociocultural values have influenced the development of the disability rights movement in the USA, they have also been affected by the development of this movement, culminating in the Americans with Disabilities Act (ADA) of 1990. The ADA is based on an understanding of individuality, emphasizes individual independence, defends citizenship rights, prohibits discrimination (especially in employment), and transforms disability into a kind of social construct.

The basic sociocultural value to have affected the development of views and policies on disability in the USA is individuality. This individualism does not diminish the importance of the family in the United States. In the USA, 91% of respondents

place the family as very important in life (WVSA, 2020b). However, individuality has more prominence. Howards et al. (1980) stated the values system in the USA to be based on individual rights and individual rights to be protectable when the powers of the federal government are limited.

The second core value shaping views and policies on disability in USA society is independent living. Independent living means that people with disabilities have the same options and the same degree of choice as people without disabilities (Todd, 2014). The concept of independent living emerged with the disability movement in the USA in the 1970s and is best expressed through the Independent Living Movement. Collins and Valentine (2003) stated independent living to have a high value in USA society. They also noted many organizations, professionals, and family members assisting people with disabilities to have made the independence of people with disabilities a top priority.

The third sociocultural value to have shaped views and policies on disability in the USA is non-discrimination. The ADA is an overarching law that prohibits discrimination against persons with disabilities in employment, public transportation, public accommodation (e.g. hotels), state or local government services, and telecommunications (Scotch, 2000; Parker-Harris et al., 2012; Miller, 1999; Rimmerman, 2013; Hardman et al., 2006).

The fourth sociocultural value shapes the views and policies on disability in the USA is civic rights. The paradigm of civil rights for those with disabilities provides insight into how to better manage the more complex and diverse workplaces of the 21st century (Miller, 1999).

Apart from these four core values, two other factors to have shaped national policies on disability in the USA are research on disabilities and knowing which theoretical disability model the existing policies are based on. Scotch (2000) stated the USA to have abandoned medical model approach in the late 1960s, replacing it with the minority group model instead. Golden et al. (2014) stated the USA's disability policy from 2000 to 2010 to have formed mainly within the framework of the social constructivist disability approach.

Explaining the disability experience of two countries through the concept of reasonable accommodation is an example of understanding how sociocultural values affect views and policies on disability. Reasonable accommodation is a well-known concept in USA society and involves how the sociocultural values of independent living and civic rights, particularly in regard to individuality and discrimination, have shaped views on disability there. Golden et al. (2014) emphasized reasonable

accommodation to be central to non-discrimination against persons with disabilities in the USA. Studies on reasonable accommodation are still very new in Turkey. Reasonable accommodation has nothing to do with helping the needy or with strong family ties, the two main sociocultural values shaping the views and policies on disability. However, reasonable accommodation is a concept that reflects the other sociocultural values of human rights and of preventing discrimination.

Conclusion

This study has attempted to explore the sociocultural values that shape views and policies on disability in Turkey and in the USA through existing research and practices. The primary sociocultural values shaping views and policies on disability in Turkey are helping the needy and strong family ties, followed by human rights and preventing discrimination as a result of the EU harmonization efforts and implementing the UN CRPD into domestic law. All studies in Turkey are currently formed in order to acknowledge human rights and prevent discrimination. In order for Turkey to reconcile the value of helping the needy with the perspectives of human rights and of preventing discrimination, disability studies need to become more advanced. The concepts of equity and solidarity are fundamental values in Turkish and Islamic culture and can help achieve this.

The basic sociocultural values shaping views and policies on disability in the USA are individuality, independent living, being against discrimination, and civil rights. The value of independent living was shaped by the Independent Living Movement (ILM). ILM also led to the establishment of independent living centers and culminated in the ADA, a law enacted in 1990 that is compatible with the sociocultural values and disability movement in the USA. All these efforts have ensured the ADA's active implementation into USA society.

When comparing the basic sociocultural values that have shaped views and policies on disability in Turkey with those in the USA, they are seen to be quite different from each other. While helping the needy and strong family ties are dominant in Turkey, individuality and independent living are more dominant in the USA. Although both countries have discrimination-focused studies, the value of preventing discrimination in Turkey is different from the value of being against discrimination in the USA.

Kaynakça | References

- ADA-American with Disabilities Act, U.S. § 12101. (1990). *Americans with disabilities act of 1990, as amended*. <https://www.ada.gov/pubs/adastatute08.htm> adresinden 15.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Anka Haber Ajansı. (2020, 28 Ekim). *TİHEK: Engelli öğrencinin destek eğitimi için makul düzenleme yapmamak ayrımcılık*. https://ankahaber.net/haber/detay/tiheke_engelli_ogrencinin_destek_egitimi_icin_makul_duzenleme_yapmamak_ayrimcilik_19625 adresinden erişilmiştir.
- Aydın, M. (2011). Değerler, işlevleri ve ahlak. *Eğitime Bakış, Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 7(19), 39-45.
- Ayvalıoğlu, N. (1989). A comparison of Turkish and American value systems. *Psikoloji Çalışmaları*, 17, 85-100.
- Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2007, 23 Ekim). *Resmî Gazete (Sayı: 26679)*.
- Balçı, S. (2013). *Osmanlı Devleti'nde engelliler ve eğitimi-Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. Libra Yayınevi.
- Barnes, C. (2003). 'Work' is a four letter word? *Disability, work and welfare*. Cornell University Library. https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/76582/Colin_Barnes___Work_is_a_Four_Letter_Word_Disability_work_and_welfare.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden 08.03.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Bezmez, D., Yardımcı, S. & Şentürk, Y. (2011). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2006). Özürlü kimliği ve etiketlenmenin kişisel ve sosyal söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-83.
- Burcu, E. (2007a). *Türkiye'de özürlü birey olma temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma*. Hacettepe Üniversite Yayınları.
- Burcu, E. (2007b, Aralık). *Özürlü bireylere sosyolojik bakış. Özürlüler'07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri Kongresi'nde sunulan bildiri (ss. 246-257). Özürlüler Vakfı*. <https://docplayer.biz.tr/977368-Ozurluler-07-kongre-sergi-ve-sosyal-etkinlikleri-ozel-egitime-disiplinler-arasi-bakis-ozurlulere-iliskin-hukuki-duzenlemeler.html> adresinden 08.04.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Burcu, E. (2011). Türkiye'de engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.
- Burcu, E. (2015a). *Engellilik sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Burcu, E. (2015b). Türkiye'de yeni bir alan: 'Engellilik sosyolojisi' ve gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*, 52, 319-341.
- Canatan, K. (2020). Müslüman ülkelerde ve Türkiye'de çocuk yetiştirme değerleri üzerine sosyolojik bir analiz. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 133-150.
- Collins, K. & Valentine, D. (2003). Discovering women with disabilities. *Journal of Social Work of Disability & Rehabilitation*, 2(4), s. 29-44.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü. (2016). *Engelli çalışanlar için iş sağlığı ve güvenliği rehberi*. https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/isgb_ded7e.pdf adresinden erişilmiştir.
- Davis, L. J. (2011). Kimlik siyasetinin sonu ve dismodernizmin başlangıcı: İstikrarsız bir kategori olarak sakatlık üzerine. F. B. Aydar (Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı & Y. Şentürk (Drl.). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak içinde (ss. 501-520)*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Degener, T. (2011). Intersections between disability, race and gender in discrimination law. D. Schiek & A. Lawson (Ed.). *European Union non-discrimination law and intersectionality: Investigating the triangle of racial, gender and disability discrimination içinde (ss. 29-46)*. Ashgate Publishing Company.

insan & toplum

- Disability Awareness in Action Resource Kit No:6, Disabled Women. (1996). *Disabled women*. <https://www.independentliving.org/docs2/daakit61.html> adresinden 01.02.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Durkheim, E. (2010). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. C. Saraçoğlu (Çev.). Bordo Siyah Yayınları (Orijinal basım yılı 1895).
- Engelli Hakları İzleme Grubu. (2021). *Proje hakkında*. <http://www.engellihaklariizleme.org/tr/ehi-proje-hakinda.html> adresinden 11.05.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2016). *BM engelli haklarına ilişkin sözleşme kapsamında engelli hakları ulusal göstergeleri*. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5599/engellilerin-haklarina-iliskin-sozlesme-kapsaminda-engelli-haklari-ulusal-gostergeleri-kitabi-turkce.pdf> adresinden 02.02.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Engelliler Hakkında Kanun (5378 sayılı). (2005). Resmî Gazete (Sayı: 25868).
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (BM EHİS). (5825 sayılı). Resmî Gazete. 18.12.2008, Sayı: 27084
- Ersoy, E. (2018). Sosyolojide değerler ve değer araştırmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 356-366.
- Fairchild, S. R. (2002). Women with disabilities: The long road to equality. *Journal of Human Behaviour in the Social Environment*, 6(2), 13-28.
- Fichter, J. (2004). *Sosyoloji nedir?* (7. Baskı). N. Çelebi (Çev.). Anı Yayıncılık.
- Gale, T. (2018). *Disability*. <http://www.encyclopedia.com/topic/Disabilities.aspx> adresinden 11.04.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Genç, F. N. & Turan, A. T. (2005). Türkiye’de engelli kadınların eğitim ve istihdamı yeni bir umut projesi. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu içinde* (ss. 198-208). Kocaeli Üniversitesi ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- Golden, T. P., Zeitzer, I. & Bruyère, S. M. (2014). New approaches to disability in social policy: The case of the United States. T. Dereli, Y. P. Soykut-Sarıca & A. Şen-Taşbaşı (Ed.). *Labor and employment relations in a globalized world-new perspectives on work, social policy and labor market implications içinde* (ss. 73-114). Springer.
- Gül, İ. İ. & Karan, U. (2011). *Ayrımcılık yaşağı eğitim rehberi*. G. Ayata ve B. Yeşiladalı (Ed.). https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/24/Ayrimcilik_Yasagi_Egitim_Rehberi.pdf adresinden 21.09.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar* (2. Baskı). Ötügen Neşriyat A.Ş.
- Hardman, M. L., Drew, C. J. & Egan, M. W. (2006). *IDEA 2004 update edition-human exceptionalty-school, community, and family*. Pearson.
- Howards, I., Brehm, H. P. ve Nagi, S. Z. (1980). *Disability from social problem to federal program*. Praeger Publishes.
- Hökeleki, H. (2010). Modern eğitimde yeni bir paradigma: Değerler eğitimi. *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 18, 4-9.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi APK Daire Başkanlığı Araştırma Müdürlüğü [İBB APK DBAM]. (2004). *Sosyal doku araştırmaları 7-özürlüler*. Gökçe Ofset Ltd. Şti.
- Karataş, Z. (2016). *Manevi değerler boyutuyla evde bakım hizmetleri*. Açılım Kitap.
- Kuşdil, M. E. & Kağıçbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve Schwartz değer kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45), 59-76.
- Lijadi, A. A. (2019). *What are universally accepted human values that define 'a good life'?* Historical perspective of value theory (Department of World Population-19-006). International Institute for Applied Systems Analysis. <http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/16049/> adresinden 13.05.2021 tarihinde erişilmiştir.

- Memurlar.net. (2013). *Engelli hakları izleme ve değerlendirme kurulu oluşturuldu*. <https://www.memurlar.net/haber/390613/engelli-haklari-izleme-ve-degerlendirme-kurulu-olusturuldu.html> adresinden 21.03.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Miller, P. S. (1999). Disability civil rights and a new paradigm for the twenty-first century: The expansion of civil rights beyond race, gender and age. *U.P.A. Journal Of Labor And Employment Law*, 1(2), s. 511-526.
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal araştırma yöntemleri nicel ve nitel yaklaşımlar* (2. Cilt). S. Özge (Çev.). Yayın Odası.
- Nirun, N. & Özönder, M. C. (t.y.). *Türk sosyo-kültür yapısı içinde normlar ve fonksiyonları*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/693038> adresinden 18.08.2020 tarihinde erişilmiştir.
- O'Brien, R. (2005). *Gender, disability and a workplace ethic of care*. Taylor & Francis Group.
- Oral, A., Aydın, R., Ketenci, A., Akyüz, G., Sindel, D. & Yalman, A. (2016). Dünya engellilik raporu: Türkiye'de engellilik ile ilgili konuların analizi ve fiziksel tıp ve rehabilitasyon tıp uzmanlığının katkıları. *Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Derneği*, 1(62), s. 83-97.
- Ortoleva, S. (2012). Who's missing? Women with disabilities in U.N. security council resolution 1325 national action plans. *ILSA Journal of International & Comparative Law*, 18(2), 395-412.
- Parker-Harris, S., Heller, T. & Schindler, A. (2012). Introduction, background, and history. T. Heller, S. Parker-Harris & G. L. Albrecht (Ed.). *Disability through the life course* içinde.
- Polat, M. (2017). *Toplumsal yaşam bilinci olarak değer: Konuya değerler sosyolojisi ve değerler eğitimi bağlamında bir yaklaşım*. Pegem Akademi.
- Rimmerman, A. (2013). *Social inclusion of people with disabilities national and international perspectives*. Cambridge University Press.
- Sasaki, M. (2007). Comparative research. M. S. Lewis-Beck, A. Bryman & T. F. Liao (Ed.). *Encyclopedia of social science research methods* içinde (ss. 152-154).
- Schriner, K. (2011). Sakatlık çalışmaları perspektifinden sakat istihdamı sorunları ve politikaları: Bir uluslararası yaklaşım. F. B. Aydar (Çev.). D. Bezmez, S. Yardımcı & Y. Şentürk (Dr.). *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 269-298). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Schriner, K. & Scotch, R. K. (2001). Disability and institutional change: A human variation perspective on overcoming oppression. *Journal of Disability Policy Studies*, 12(2).
- Scotch, R. K. (2000). Models of disability and American with disabilities act. *Berkeley Journal of Employment & Labor Law*, 21(1), s. 213-222.
- Shakespeare, T., Bickenbach, J. E., Pfeiffer, D. & Watson, N. (2006). Models. G. L. Albrecht (Ed.). *Encyclopedia of disability* içinde (ss. 1102-1109). SAGE Publications.
- Singleton, T. L., Breslin, M. L. ve Lewis, C. (2002). *Gender and disability: A survey of interaction member agencies, findings and recommendations on inclusion of women and men with disabilities in international development programs*. Mobility International USA (MIUSA).
- Sungur-Erenoğlu, A. & Yıldız, S. (2013). Fiziksel erişilebilirlik. E. Menda, N. Balkan & N. Berktaş (Hr.). *Engelsiz Türkiye için yolun neresindeyiz? Mevcut durum ve öneriler* içinde (ss. 123-171). Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Şener, S. (2017). *Bilgi, kültür ve siyasi yönüyle Türkiye'de sosyal değişim*. Strateji Danışmanlık.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGEM). (2010). *Türkiye'de aile değerleri araştırması*. <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/indirilebilir-yayinlar/61-turkiyede-aile-degerleri.pdf> adresinden 11.03.2021 tarihinde erişilmiştir.
- The Individuals with Disabilities Education Act (IDEA). (2004). <https://sites.ed.gov/idea/about-idea/> adresinden 15.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Todd, Z. (2014, December). Multiple discrimination and disability. *Coyote*, 22, 48-50.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Komisyon Tutanakları 24. Dönem. (t.y.). https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.tutanaklar?pKomKod=10171&pDonem=24&pYasamaYili=3 adresinden 19.04.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Women's Bureau, US Department of Labor. (2015). Fact sheet-A guide to hiring women with disabilities. https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/78718/A_Guide_to_Hiring_Women_with_Disabilities.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden 15.01.2017 tarihinde erişilmiştir.
- Wooten, L. P. & James, E. H. (2005). Challenges of organizational learning: Perpetuation of discrimination against employees with disabilities. *Behavioral Science and the Law*, 23, s. 123-141.
- World Values Survey. (2020a). *Who we are*. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> adresinden 11.04.2021 tarihinde erişilmiştir.
- World Values Survey. (2020b). *Data and documentation-online analysis 2017-2020*. <https://www.worldvalues-survey.org/WVSONline.jsp> adresinden 11.04.2021 tarihinde erişilmiştir.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 209-223.
- Yelçe, N. Z., Ensari, P. D. & Burat, M. B. (2013). Bilgi ve hizmete erişim. E. Menda, N. Balkan ve N. Berktaş (Hızl.). *Engelsiz Türkiye için yolun neresindeyiz? Mevcut durum ve öneriler* içinde (ss. 19-121). Sabancı Üniversitesi Yayınları.